

МИХАЙЛОВА, Димитрина (*София, България*)

СТАТУС, ФУНКЦИЯ И СЕМАНТИКА НА АНТРОПОНИМА МАРА В КРАТКИЯ ФОКЛОРЕН ЖАНР И ФРАЗЕОЛОГИЯТА

Status, function and semantics of the anthroponym Mara in the short folklore genre and in phraseology

The subject of research is the status, function and semantics of the Bulgarian anthroponym Mara based on materials from the short folklore genre and from phraseology. The subject of discussion is the degree of appellativisation in connection with the frequency of use, the expressive and stylistic nuances and the pejorative connotation of the anthroponym.

Keywords: anthroponym, appellativisation, pejorative connotation

Поради факта, че антропонимите са не само граматична, но и лексикално-семантична категория, задача на езикознанието е да ги изследва в езиков контекст. Погрешното им разглеждане вън от него води до отричане на тяхната семантичност, а откъсването им от живата реч е причина те да бъдат противопоставяни на апелативите.

В съвременното езикознание съществуват противоречиви мнения относно съдържанието на антропонимите. Основен предмет на дискусията е тяхната “понятийност”, която или се отрича напълно, или се надценява. Съществува примиряваща двата възгледа теория.

Наличието на вътрешно съдържание е характерна особеност на антропонимите. Народът търси осмисляне, внася в тях понятия и често ги преобразува в символи. Те могат да предизвикат асоциации, да конотират качества и свойства понякога значително по-енергично от апелативите, семантичното им натоварване може да бъде голямо.

Предмет на изследването е статусът, функцията и семантиката на българския антропоним **Мара**, съкратена форма на Мария, битуващ широко в народната среда, върху материал от краткия фолклорен жанр (Арnaudов 1949, Геров 1895–1904, Славейков 1889–1897, Стойкова 1970) и фразеологията (Фразеологичен речник 1974–1975), където неговата фреквентност е изключително голяма.

Обикнат изразителен похват в краткия фолклорен жанр е употребата на разнообразни форми на иносказателна образност, в т.ч. и антропоними. Думите “човек” и “хора” изразяват отвлечени понятия, пословицата ги заменя с “кум”, “кума”, “сват” или с антропоними, които имат по-осезателно значение (Буслаев 1859:59).

Като художествен образ антропонимът се подчинява на семантичните закони, разширява номинативния си обхват и преминава от конкретното към общото и абстрактното понятие. Освен че индивидуализира, той е социален знак и отнася своя носител към категория индивиди с приблизително сходно социално положение (Никонов 1967:154).

В примерите: *Горделива Мара – сополиви Марчо. Мара иска печено, булката – варено, а ние с дяда каквото намерим. Друга не е родила, освен Мара – Васила*, антропонимът **Мара** съществува само формално. Той е загубил референцията си и вътрешната си форма, не може да се идентифицира с конкретен денотат, престава да назовава и да бъде израз на единичното, и изчерпвайки ономастичната си функция, започва да означава и обобщава, деонимизира се и се превръща в апелатив (Гардинер 1954:8). Апелативното понятие се явява там, където единичното постепенно се загубва. Затова способства и обстоятелството, че антропонимът е обикновено трето лице, за което се говори и по този начин лесно придобива обобщено значение.

Максималната абстрактност на антропонима **Мара** позволява в един и същ, или в два и повече приблизително еднакви контекста, той да се замени с друг, без да се промени смисълът на съжденията. Добил обобщаващ смисъл в поговорката *До ще Мара за пепел, да-ща и жаравя*, антропонимът **Мара** се заменя с Пена във варианта *До-ще Пена за пепел, пода-ща и главнята*. Срв. в подкрепа вариантите на пословицата *Друга не е родила, освен Мара – Васила*, а именно: *Друга не е родила, освен Герга – Васила. Другого майка не раждала, саде е Герга – Горана*.

Възможността за синонимна замяна на антропонима е свидетелство за загуба на онимните му признаци единичност и индивидуалност.

Ако в пословицата *Горделива Мара – сополиви Марчо* заменим **Мара** с апелативите *жена* или *майка*, а *Марчо* – с *дете* или *чедо*, получаваме идентични по смисъл съждения: *Горделива жена – сополиво дете. Горделива майка – сополиво чедо.*

Вследствие на обобщението, антропонимът може да се замени в един и същи контекст и с местоименен оборот или числително име. Смисълът на пословицата *Мара иска печено, булката – варено, а ние с дяда каквото намерим* не се променя във вариантите без антропоним: *Някой иска печено, друг – варено, а ние каквото намерим. Един иска печено, друг – варено, а ние каквото намерим.*

По едни или други причини, често екстралингвистични, антропонимът се натоварва с отношение и подчертано експресивно-стилистична оцветеност, мотивирани от необходимостта да се квалифицира. Конотацията му е съсредоточена често в представи за човешки качества, без те да се назовават непосредствено.

Степента на апелативизация при антропонимите е различна и зависи от тяхната фреквентност. Особено висока е при обсъждания тук оценъчно-характеристичен антропоним **Мара**, средство за създаване на ироничен женски образ. Той е натоварен с негативност, не защото името не е симпатично, а защото е често срещано, поради което може да обобщава. В случая става въпрос за неговата полисемия, символна натовареност и социална оценка. В резултат на деонимизация антропонимът **Мара** получава пейоративна конотация и се свързва с представата за простовата, глупава, несъобразителна, недосетлива, лекомислена, груба, небрежна, немарлива, нечистоплътна жена, лоша стопанка, скитница и пройдоха, която престава се материализира чрез примери от пословици и поговорки:

а) 'глупост и простоватост': *Празна Мара тънан била. Сичко има Мара, сал си фереджа нема. Потурчила се Мара, да не носи свински цървули, а тя заносила кучешки. Търсила Мара коланя, че си засрала гerdаня. Мома Мара ръкойки превръща, та си дири сърмено коланче. Прати Мара на вода, иди, Беро, след нея. До-ше Мара за пепел, да-ща и жарава. Шие, пори наша Мара, праздна да не стои. Всичко е Мара втасала, сал не се е изресала;*

б) ‘недосетливост, несъобразителност’: *На тъпана Мара грош дала, за булката кръст немала (Да знае Мара кога е кумувала и на тъпана грош дала);*

в) ‘лекомислие, слабохарактерност’: *Милостива Мара, на секиму дала. Обичала Мара хорото и отишла подир гайдаря;*

г) ‘скитосничество’: *Без Мара не бива попара. Мара е у секо гърне мерудия;*

д) ‘немарливост’: *Мара води хорото – кучката ѝ яде брашното. Играй, Маро, поигравай, и дома си не забравяй;*

е) ‘небрежност и нечистоплътност’: *Чиста Мара и пречиста и цървула ѝ у гърнето. Секи ден Мара гиздава, на свят ден Мара гнидава (Ката ден Мара лепа, на голем ден – слепа);*

ж) ‘липса на женственост, грубост’: *Била се Мара с юнака, че му строшила кривака.*

Може да се предполага, че някои от изброените примери са предшествани от приказки с конкретен денотат или са създадени във връзка с реално съществуващ такъв. Поради емоционалността на контекста, с течение на време образът придобива символичност, започва да обобщава и на антропонима **Мара** започват да съответстват понятия, съотносими с човешки качества. Обобщаващият образ позволява използването на краткия фолклорен жанр при определени житейски случаи. Всяко обобщение има значение за нас само тогава, когато ние намерим без усилие конкретен случай, при който то да се използва, и го използваме, когато е нужно (Потебня 1898:125).

Деонимизацията на антропонима води често до фразеологизация, при която се запазва експресивността му, но вече по законите на т. нар. “прескок на значението”, при който напълно се губи връзката със значението на оригинала и неговата експресия (Балкански 1997–1998: 43–44).

Някои от посочените по-горе значения на антропонима **Мара** – иронични употреби, взети от фолклорния жанр, са закрепени във фразеологизми. Името **Мара** се свързва в тях с представата за лоша стопанка, сплетница и неакуратна жена (Леонидова 1973:128). Срв.: *Празна Мара тъпан била; Всичко Мара втасала* (за означаване на глупави, безсмислени, излишни приказки и действия), *мека Мара* (за отстъпчив, мекушав, лекомислен и слабохарактерен човек), *ой Мара; кърши Мара*

(за скитник и хаймана), *бербат Мара* (за мръсен и нечистоплътен човек) и др.

Статусът на антропонима в посочените съчетания е близък до този в краткия фолклорен жанр. Антропонимът не може да се идентифицира с която и да е **Мара**, съществува само формално, запазва се само в съзнанието и като писмена традиция. Значението му е конотирано и фиксирано във фразеологичната спойка с други думи. В горните примери адйективът е семантичният център и извор на информация, а придружаващият го антропоним има само подсилващ характер.

Мотивираността за употребата на даден антропоним може да се установи понякога в исторически план. Напр. фразеологизмът *мека Мара* може би е свързан със старата религиозна представа за доброта и отстъпчивост на Божата майка. Поради отслабване на връзката впоследствие се развива вторично значение, по същата причина се ражда вариант *мека Гана* и разширен вариант *мека Мара – мокри поли* (Леонидова 1973: 88).

Антропоморфните образи са често явление в гатанките. С използването им се следва една архаична традиция, при която непознатият предмет се обгръща с тайнственост. Означението с антропоними е разнообразно и неочаквано. И тук, както при пословиците и поговорките, за контекста не е важно кой антропоним присъства, а какво общо понятие заменя, поради което той може да мени своята предметна съотнесеност към общи понятия. За разлика обаче от пословиците и поговорките, където преобладават общоупотребими антропоними с голяма фреквентност, в гатанките се използват оригинални, нестандартни, понякога и необичайни имена. Изключение прави антропонимът **Мара**, чиято фреквентност и тук изненадва. Почти винаги той е придружен от адйектив, който е семантичният маркер. Функцията на антропонима е да придава образност и тайнственост на търсения предмет или явление, тъй като в гатанките образите са ярки, предметите са ясно очертани, светът е представен в развитие, свойствено на самия живот.

Антропонимът **Мара** може да изрази различни понятия в гатанките. Срв.: ‘камшик’: *Дълга Мара кон кара*, ‘гъба’: *Бяла Мара на един крак седи*, ‘тиква’: *Дебела Мара на плет виси*, ‘печка’: *Църна Мара у кащи, душата ѝ пред кащи*, ‘баница’: *Дрипава Мара стои пред цара*, ‘паяк’:

Наица Мара плат тъкала, на небето го проснала, ‘камбана’: Петел пей, Мара се разлеи, ‘кокошка’: Лежи Мара на камара, чека сина от синджира, ‘ряпа’: Мара у граду, косе йой на граду, ‘ластовица’: Седи Мара увръх града, виче сина Миливоля више танац око града.

Във вариантите на някои гатанки компонентът **Мара** се запазва. Срв. гатанки за ‘река’: *Дълга Мара сянка няма. Бяла Мара без кости. Крива Мара, права Мара, ка е крива, да е права, и Бога достига. Дълга Мара се снег я върне, па не може да я покрие.* В други случаи антропонимът във вариантите се заменя с апелативи, без да се променя съдържанието, което е свидетелство за липса на ономастичните му признаци – индивидуалност и единичност. Срв.: вариантите на гатанка *Бяла Мара* на един крак седи за ‘гъба’: *Бела гаска на един крак седи. Бела патка с една нога. Бяла полатка с едно краче,* както и вариантите на гатанка *Църна Мара* у каици, душата ѝ пред каици за ‘печка’: *Черна кучка у каици, душата ѝ пред каици* и на гатанката *Дрипава Мара* стои пред цара за ‘баница’: *Дрипава циганка пред царя стои.*

Като правило антропонимът в краткия фолклорен жанр е опорна дума, носител на определени понятия. Не са редки обаче случаите, когато той е само необходим компонент за сътворяване на рима, ритъм, каламбур. Пословицата е резултат от взаимните сили на звукове и мисли (Буслаев 1859: 59). Този жанр има своя ритмична организация, която преследва художествено-изразителни цели и съдейства за запазването на творенията в народната памет.

В примерите: *Без Мара не бива попара. Дочака ще Мара топла попара. Тропна Трена на вретено, пръдна Мара на хамбара. Пуста Васи-ла, как ги нагласила: попа Пенчо и Наица да се скрият в каца; проводила Герга, занесла им черга; проводила Мара пък да им се кара и др.,* антропонимите са вчленени по ритмични съображения и могат да се заменят с други по-обикнати, но пак с оглед на римата, т.е. при употребата им действат лингвистични фактори.

В заключение можем да направим следните по-обща изводи:

– “Понятийността” и съдържателността на антропонимите са закономерен феномен, което откриваме при разглеждането им в контекст, т.е. в неразривна връзка и диалектическо единство с други думи;

- Антропонимите могат да обобщават, вследствие на което се деонимизират, преминават в класа на апелативите и запазват само външната си форма;
- Антропонимите, както апелативите, могат да придобият в контекст многозначен смисъл. Те развиват значения в многообразни ситуативни условия, което изисква всестраничен подход при изучаването им;
- В краткия фолклорен жанр и във фразеологичните съчетания антропонимът **Мара** е любима единица и има ясно изразено съдържание с богати смислови нюанси;
- Изследванията на антропонимите трябва да се опират на данните на фолклора, етнографията, историята и други науки, тъй като те отразяват историята на народния живот и народното мислене.

Литература

- Арнаудов, М.** 1949. Български пословици и гатанки. София.
- Балкански, Т.** 1997-1998. Деонимизация на личното име. – Сп. Български език XLVII, кн. 3, 43-44.
- Буслаев, Ф.И.** 1859. Теория собственных имен. Москва.
- Геров, Н.** 1895-1904. Речник на българския език с тълкуване речите на български и руски. I–V. Пловдив.
- Леонидова, М.** 1974. Место собственного имени в лексической и фразеологической системе языках (на материале русского и болгарского языков). – Годишник на Софийския университет – Факултет по славянска филология, т. LXVII, 1. София.
- Никонов, В. А.** 1967. Личное имя – социальный знак. – Советская этнография. Москва.
- Потебня, А.А.** 1898. Из лекции по теории словесности. Москва.
- Славейков, П.Р.** 1889-1897. Български притчи или пословици и характерни думи. I. Пловдив. II. София.
- Стойкова, Ст.** 1970. Български народни гатанки. София.
- Фразеологичен речник.** 1974-1975. Фразеологичен речник на българския език. I–II. София.

Ст.н.с. II ст. д-р Димитрина Ал. Михайлова
Институт за български език при БАН, София